

spodarcze, kulturalne, a nawet konsularne z NRD. Ten formalistyczny punkt widzenia dowodzi, że również rząd zachodniemiecki jest świadom politycznych niebezpieczeństw — w szczególności izolacji w stosunku do wielu państw — jakimi groziłoby zbyt szerokie i rygorystyczne stosowanie doktryny Hallsteina.

BOLESŁAW WIEWIORA

KSZTAŁTOWANIE SIĘ KONSUMPCJI WŚRÓD LUDNOŚCI CHŁOPIEJSZEJ NA ZIEMIACH ZACHODNICH

I. UWAGI WSTĘPNE

W spożyciu¹ na wsi zaszły w Polsce, po II wojnie światowej, bardzo istotne i poważne zmiany. W polskiej literaturze ekonomicznej zaś zbyt mało poświęcono uwagi omawianiu specyficznych zagadnień sfery konsumpcji, a zwłaszcza badaniom konsumpcji ludności na Ziemiach Zachodnich².

W artykule niniejszym zamierzam przedstawić poziom i zróżnicowanie konsumpcji ludności chłopskiej na ZZ. Poznanie bowiem poziomu konsumpcji, jej struktury i tendencji rozwojowych tak poważnej części ludności, jaką stanowi ludność chłopska na ZZ, stanowić może nie tylko informację o poziomie konsumpcji i jej cechach specyficznych w poszczególnych okręgach rolniczych, ale także może być częścią składową ogólnej problematyki badania stopy życiowej ludności tego obszaru Polski.

Przedmiotem rozważań nie jest spożycie produkcyjne na wsi a tylko osobiste spożycie ludności chłopskiej, tak w odniesieniu do artykułów żywnościowych, jak i żywnościowych obliczonych na głowę ludności chłopskiej. Obliczenia oparto na wynikach rachunkowości rolnej prowadzonej pod kierunkiem Instytutu Ekonomiki Rolnej wśród chłopów gospodarujących indywidualnie na obszarze Ziemi Zachodnich.

Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw chłopskich do 1950 r. opracowywane były w podziale terytorialnym wg województw, a od 1951—52 do 1954—55 r. w ujęciu na rejony i podrejony społeczno-gospodarcze³. Natomiast od 1955—56 r. wyniki zaczęto grupować według okręgów rolniczych ustalonych przez F. Dziedzica. Okręgi rolnicze wydzielono na podstawie

¹ Wyrażenia „konsumpcja” i „spożycie” uważa się jako synonimy i używa się ich w opracowaniu zamiennie jako jednoznaczne.

² Por. J. Dietl, J. Kramer, Z. Krasiński, J. Piasny, *Bibliografia piśmiennictwa polskiego za lata 1945—1960 z zakresu badania popytu, analizy konsumpcji i programowania spożycia artykułów żywnościowych*. Poznań 1961, s. 160.

³ Szczegółowe uzasadnienie podziału Polski na rejony oraz metoda jego przeprowadzenia zostały podane w pracach: J. Tepichta, *O teoretycznym i praktycznym znaczeniu podziału Polski na rejony społeczno-ekonomiczne struktury rolnictwa*; B. Gałęskiego i A. Szemberg, *Spoleczno-ekonomiczne rejony rolnictwa w Polsce*. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 3—4, 1953.

warunków fizjograficzno-rolniczych z uwzględnieniem kształtowania się czynników historyczno-ekonomicznych w poszczególnych częściach kraju.

Ziemie Zachodnie w układzie na rejony społeczno-gospodarcze podzielone były na:

a) rejon północno-zachodni obejmujący w zasadzie obszar województw szczecińskiego i koszalińskiego,

b) rejon południowo-zachodni obejmujący obszar województw zielonogórskiego i wrocławskiego,

c) rejon opolski pokrywający się z obszarem województwa opolskiego.

Natomiast według grupowania materiałów rachunkowości w okręgach rolniczych zakres terytorialny uległ zmianie. Z obszaru ZZ wraz z woj. gdańskim utworzono trzy następujące okręgi rolnicze:

a) północny-zachodni, który objął swoim zasięgiem obszary województw: szczecińskiego, koszalińskiego i gdańskiego z wyjątkiem powiatów: Dębno, Myślibórz, Choszczno, Wałcz i Złotów,

b) zachodni-graniczny, który objął w całości obszar woj. zielonogórskiego wraz z wyżej wymienionymi powiatami z województw szczecińskiego i koszalińskiego,

c) południowy-zachodni i górski-zachodni, które objęły cały obszar woj. wrocławskiego i większą część woj. opolskiego (z wyłączeniem powiatów: Strzelce Opolskie, Koźle i Racibórz).

Jak z powyższego wynika, rejony społeczno-gospodarcze różniły się znacznie zasięgiem terytorialnym od obecnych okręgów rolniczych. Z tych względów analiza poziomu i struktury spożycia na ZZ będzie przeprowadzona głównie na przykładzie okręgów za lata 1955/56—1960/61. Natomiast spożycie w latach 1951/52—1954/55 obliczono szacunkowo dla okręgów w postaci średnich arytmetycznych ze spożycia w byłych rejonach zbliżonych terytorialnie do obecnych okręgów.

Jeśli chodzi o liczbę gospodarstw objętych badaniami w skali całego kraju, to waha się ona wokół 1 200, natomiast w odniesieniu do ZZ liczba ta w poszczególnych latach oscyluje wokół 300. W ostatnim roku badanym była ona nieco wyższa, o czym informuje tabela I.

TABELA I

Liczba gospodarstw prowadzących rachunkowość rolniczą w 1960/61 r.

Okręgi	Ogółem	Z tego gospodarstwa o powierzchni ogólnej w ha				
		do 3	3—7	7—10	10—15	15 i więcej
Polska	1 232	109	397	328	286	112
Okręg północny-zachodni	131	7	12	35	56	21
Zachodni-graniczny	79	4	16	30	21	8
Południowy-zachodni + + górski-zachodni	135	13	32	61	25	4
Razem Ziemie Zachodnie	345	24	60	126	102	33

Mimo wzrostu liczby gospodarstw — prowadzących rachunkowość — stwierdzić należy, że jest to reprezentacja nieliczna, gdy zważy się, że ogólna ilość gospodarstw rolnych w kraju wynosi około 3 mln, a na obszarze ZZ około 580 tys. gospodarstw (powyżej 0,5 ha)⁴. Struktura wielkości gospodarstw, prowadzących rachunkowość, odznacza się natomiast znacznie mniejszą liczbą gospodarstw do 3 ha, a znacznie większym udziałem gospodarstw średnich i dużych. Jedynie grupa gospodarstw 3—7 ha wykazuje prawie identyczną strukturę zbiorowości badanej przez Instytut Ekonomiki Rolnej w stosunku do struktury zbiorowości ogółu gospodarstw. Dlatego też wyniki obliczono w średnich arytmetycznych ważonych, gdzie wagami były rzeczywiste liczby i struktura gospodarstw w okręgach. Zastosowanie przy obliczaniu średnich rzeczywistej struktury gospodarstw pozwoliło na znaczne zbliżenie uzyskanych przeciętnych wyników rachunkowości do całej zbiorowości gospodarstw chłopskich.

Poza tym trzeba jeszcze pamiętać, że gospodarstwa — prowadzące rachunkowość — nie są typowe dla ogółu gospodarstw, a to z powodu wyższego poziomu gospodarowania. Świadczą o tym m. in. wyższe plony, większa przeciętna ilość pogłowia na 100 ha użytków rolnych itp.

Wynika z tego, że średnie uzyskane z rachunkowości rolnej odnoszą się do zamożniejszych grup gospodarstw i chcąc uzyskać wyniki przeciętne dla całej zbiorowości należy przeprowadzić pewne korekty oparte na szczegółowych badaniach. Powszechnie uważa się, że aby uzyskać przeciętne spożycie całej ludności rolniczej należy, biorąc za podstawę dane rachunkowe, zwiększyć spożycie zbóż o około 10%, ziemniaków o 15%, strączkowych o 20%, natomiast zmniejszyć jednocześnie spożycie mięsa, jaj i słoniny o około 15%⁵.

II. POZIOM I STRUKTURA KONSUMPCJI W GOSPODARSTWACH CHŁOPSKICH NA ZIEMIACH ZACHODNICH

Zapotrzebowanie ludności chłopskiej ma nie tylko charakter konsumpcyjny, ale i produkcyjny. Zaspokajanie potrzeb konsumpcyjnych i produkcyjnych przez rolnika znajduje odbicie w budżecie jego wydatków. Zaznaczyć jednocześnie należy, że w kształtowaniu się rozchodów ludności chłopskiej w ostatnich latach występuje wyraźna tendencja do wzrostu udziału wydatków na inwestycje, inwentarz żywy i nakłady na produkcję, natomiast spada udział rozchodów na spożycie i wpłaty do budżetu państwa. Ten fakt znajduje swoje odbicie w obrotach handlu wiejskiego: w 1956 r. — 14%, 1957 — 17%, 1958 — 19%, 1959 — 19,4%, a w 1960 r. już 22,9% obrotu detalicznego dokonano artykułami niekonsumpcyjnymi, tzn. materiałami budowlanymi, maszynami i narzędziami rolniczymi, nawozami sztucz-

⁴ *Rocznik Statystyczny 1961*, s. 190.

⁵ Por. M. Czerniewska, *Spożycie w gospodarstwach chłopskich*. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 3, 1958 (dodatek), s. 33.

nymi, paszami itp.⁶ Jeśli chodzi o zaopatrzenie w artykuły produkcyjne i inwestycyjne, to należy stwierdzić, iż występowanie tego rodzaju potrzeb jest najbardziej charakterystyczną cechą ludności chłopskiej. Cecha ta wynika ze stosunku ludności rolniczej do środków produkcji. Stan zaopatrzenia wsi w towary służące produkcji decyduje o warunkach agro- i zootechnicznych i wpływa bezpośrednio na wielkość produkcji rolnej. Szczegółowe jednak rozważania na ten temat, jakkolwiek ściśle związane ze spożyciem osobistym ludności, wykraczają poza zakres tego artykułu.

Wracając do analizy poziomu spożycia osobistego wśród ludności chłopskiej podkreślić trzeba, że charakterystyczną cechą tego spożycia jest pokrywanie znacznej części potrzeb produktami wytworzonymi we własnym gospodarstwie, o czym świadczą wyniki przedstawione w tabeli II. Badania wykazują, że wartość spożycia naturalnego artykułów żywnościowych stanowi prawie połowę wartości spożycia globalnego w gospodarstwach chłopskich i wynosi dla badanych gospodarstw na ZZ w minionych latach kolejno:

1955/56 — 51,6%	1958/59 — 46,4%
1956/57 — 49,0%	1959/60 — 44,3%
1957/58 — 48,0%	1960/61 — 40,2%

Fakt wysokiego udziału spożycia naturalnego w spożyciu ludności rolniczej jest powszechnie znany. Dane powyższe jednak wykazują, że udział spożycia naturalnego na wsi na ZZ w stosunku do spożycia globalnego z roku na rok maleje. Jest to potwierdzeniem występującej tendencji denaturalizacji spożycia, tj. przechodzenia w coraz wyższym stopniu ze spożycia naturalnego na towarowe. Tendencja denaturalizacji spożycia zarówno na wsiach ZZ, jak i w skali całej Polski (tabela III), występuje ze szczególną siłą w ostatnich latach. Wielką rolę w tym procesie odgrywa rozwój i udoskonalenie zaopatrzenia wsi, dzięki zaopatrywaniu ludności w produkty gotowe, zamiast przygotowywanych uprzednio we własnym gospodarstwie, np. sprzedaż chleba, konserw, mięsa i wędlin, tłuszczu zwierzęcych i roślinnych, odzieży gotowej itd. Handel wiejski, poprzez zbliżenie różnorodnej masy towarowej do konsumentów wiejskich, przyczynia się do rozwoju tendencji denaturalizacji spożycia. Poważny wpływ na procesy denaturalizacji spożycia mają również zmiany w strukturze socjalnej ludności wiejskiej, zachodzące pod wpływem ogólnych przemian ekonomicznych w Polsce.

Z tabeli II i III wynika, że w badanych latach 1955/56—1960/61 nastąpił nieprzerwany wzrost wartości spożycia osobistego na 1 członka rodziny chłopskiej, tak na ZZ, jak i w skali krajowej. Jednak wielkość wartości spożycia osobistego, jak i tempo jego wzrostu, były we wszystkich tych latach większe na ZZ niż w Polsce. Wykazywany w tabelach II i III wzrost konsumpcji w cenach bieżących nie oznacza jednak identycznego, faktycznego,

⁶ Rocznik Statystyczny 1959, s. 238; Rocznik Statystyczny 1961, s. 263.

TABELA II

Wartość i struktura spożycia na głowę ludności chłopskiej na Ziemiach Zachodnich

Wyszczególnienie	W latach					
	1955-56	1956-57	1957-58	1958-59	1959-60	1960-61
Na głowę ludności w zł						
Spożycie ogółem	5 888	6 071	6 494	6 747	7 479	8 396
Artykuły spożywcze	3 582	3 608	3 820	3 884	4 186	4 396
z własnego gospod.	3 028	2 977	3 103	3 095	3 297	3 372
z kupna	554	631	717	789	888	1 024
Ubiór	1 276	1 311	1 377	1 431	1 325	1 690
odzież	761	790	840	858	796	1 063
bielizna	148	154	168	191	195	233
obuwie	364	349	371	382	333	394
Utrzymanie domu	423	441	453	516	589	697
meble i sprzęty	248	276	276	345	389	474
opał i światło	175	165	174	139	200	223
Higiena i zdrowie	122	130	187	158	184	196
leczenie	75	78	134	101	121	122
śr. do prania i hig. os.	47	52	54	57	67	74
Kultura i oświata	66	76	109	113	153	230
Różne	420	506	544	644	1 041	1 186
alkohol	158	163	179	150	165	179
tytoń i papierosy	93	84	103	97	92	95
motocykle i rowery	.	.	.	152	291	261
wiana i dary	.	.	.	.	201	313
inne	169	249	261	245	291	338

Struktura spożycia w %

Spożycie ogółem	100	100	100	100	100	100
Artykuły spożywcze	60,8	59,5	59,4	58,6	56,0	52,6
z własnego gospod.	51,6	49,0	48,0	45,4	44,3	40,2
z kupna	9,3	10,5	11,4	12,2	12,3	12,4
Ubiór	21,6	21,6	21,2	21,0	17,8	20,1
odzież	12,7	12,9	13,0	12,6	10,6	12,7
bielizna	2,5	2,5	2,6	2,8	2,6	2,7
obuwie	6,4	6,2	5,6	5,6	4,6	4,6
Utrzymanie domu	7,2	7,3	7,1	7,6	7,7	8,3
meble i sprzęty	4,2	4,5	4,2	5,2	5,2	5,7
opał i światło	3,0	2,8	2,9	2,4	2,7	2,6
Higiena i zdrowie	2,1	2,1	2,7	2,4	2,3	2,3
Kultura i oświata	1,1	1,2	1,5	1,3	1,8	2,6
Różne	7,2	8,3	8,1	9,4	13,8	14,1

Uwaga: Dane dla poszczególnych lat obliczono jako średnie z wyników odnoszących się do następujących okręgów: północnego-zachodniego, zachodniego-granicznego, południowego-zachodniego i górskiego-zachodniego.

Źródła: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za poszczególne lata gospodarze. Przeliczenia oparto na danych zawartych w następujących Rocznikach: 1955/56, s. 34-35; 1956/57, s. 45-46; 1957/58, s. 44-45; 1958/59, s. 66-67; 1959/60, s. 72-73; 1960/61, s. 70-71. Przeliczenia własne.

TABELA III

Wartość i struktura spożycia na głowę ludności chłopskiej w Polsce

Wyszczególnienie	W latach					
	1955-56	1956-57	1957-58	1958-59	1959-60	1960-61
Na głowę ludności w zł						
Spożycie ogółem	5 031	5 322	5 878	5 952	6 791	7 100
Artykuły spożywcze	3 131	3 194	3 507	3 565	3 876	3 983
z własnego gospod.	2 612	2 586	2 809	2 804	3 024	2 947
z kupna	519	608	698	761	852	1 036
Ubiór	1 017	1 103	1 193	1 144	1 142	1 214
odzież	573	640	705	681	685	732
bielizna	134	145	156	155	171	178
obuwie	310	318	332	308	286	304
Utrzymanie domu	357	396	462	429	506	504
meble i sprzęty	193	218	278	253	315	302
opał i światło	164	178	184	176	191	202
Higiena i zdrowie	114	127	157	164	185	192
leczenie	75	82	111	115	129	131
śr. do prania i hig. osob.	39	45	46	49	56	61
Kultura i oświata	96	107	115	125	166	202
Różne	316	395	444	526	916	1 005
alkohol	108	123	127	136	146	144
tytoń i papierosy	68	71	74	76	81	86
motocykle i rowery	—	—	—	89	268	155
wiana i dary	—	—	—	—	105	334
inne	140	201	243	225	316	286

Struktura spożycia w %

Spożycie ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Artykuły spożywcze	62,2	60,0	59,7	59,9	57,1	56,1
z własnego gospod.	51,9	48,6	47,8	47,1	44,5	41,5
z kupna	10,3	11,4	11,9	12,8	12,6	14,6
Ubiór	20,2	20,7	20,3	19,2	16,8	17,1
odzież	11,4	12,0	12,0	11,4	10,1	10,3
bielizna	2,7	2,7	2,6	2,6	2,5	2,5
obuwie	6,1	6,0	5,7	5,2	4,2	4,3
Utrzymanie domu	7,1	7,5	7,8	7,2	7,5	7,1
meble i sprzęty	3,8	4,1	4,7	4,2	4,7	4,3
opał i światło	3,3	3,4	3,1	3,0	2,8	2,8
Higiena i zdrowie	2,3	2,4	2,7	2,8	2,7	2,7
Kultura i oświata	1,9	2,0	2,0	2,1	2,4	2,8
Razem	6,3	7,4	7,5	8,8	13,5	14,2

Źródła: Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych za lata 1955/56-1960/61; *Roczniki Statystyczne* GUS za lata 1957, 1958, 1959, 1960, 1961.

ilościowego wzrostu, bowiem w okresie tym zachodziły również pewne zmiany cen detalicznych towarów nabywanych przez ludność. Stąd pewien wzrost poziomu konsumpcji w liczbach bezwzględnych wywołany był wzrostem cen⁷.

Rozpatrując ogólnie kształtowanie się struktury spożycia na ZZ w latach 1955/56—1960/61 (tabela II) stwierdzić należy, że artykuły żywnościowe stanowią ciągle więcej niż 50% wartości spożycia i pochodzą głównie z własnego gospodarstwa. Dokupywanie tych artykułów wzrasta jednak z roku na rok.

Wartość spożycia w liczbach bezwzględnych rośnie bardzo nierównomiernie; najwyższy wzrost zauważamy w wydatkach na ubiór, utrzymanie domu, na rowery i motocykle oraz na kulturę i oświatę. Wzrost w liczbach bezwzględnych wydatków na higienę i zdrowie oraz kulturę i oświatę nie odzwierciedla jednak pełnych nakładów na te cele. Większość bowiem nakładów na te grupy wydatków przejęło na siebie państwo i trudno to ująć w cyfrach.

Dynamika zmian wartości spożycia w badanym okresie na ZZ, jak wykazuje tabela IV, była dla poszczególnych grup wydatków również nierównomierna. Wzrost wartości spożycia artykułów żywnościowych był najniższy na tle wzrostu wydatków na inne cele bytowe. Największą dynamikę wzrostu w stosunku do 1955/56 r. wykazały wydatki na meble i przedmioty osobiste, na bieliznę, środki do prania i higienę osobistą oraz motocykle i rowery.

Przechodząc do szczegółowszej analizy struktury spożycia na ZZ podkreślić należy, że największą część całego spożycia ludności chłopskiej, poza żywnością, pochłaniają wydatki na ubiór, tj. odzież, bieliznę i obuwie. Przeciętnie wydatki na ubiór wynosiły ponad 20% wartości całego spożycia obliczonego na 1 członka rodziny (tabela II). Wartość zakupów odzieży, bielizny i obuwia w przeciągu badanych lat, z wyjątkiem r. 1959/60, ciągle wzrastała. Wzrost zakupów tych artykułów następował nie tylko w wyniku wzrostu wydatków ludności chłopskiej na te cele, ale również w rezultacie pewnego spadku cen na artykuły wchodzące do tej grupy. I tak na przykład, jeżeli ceny detaliczne z r. 1955 przyjąć za 100, to wskaźniki cen w 1960 r. wynosiły: dla tkanin — 92,6, odzieży — 102,7 a dla obuwia i wyrobów skórzanych — 99,1⁸. Zatem wzrost wydatków na ubiór w badanym sześciu-

⁷ Ogólnie wskaźnik wzrostu cen towarów nabywanych przez ludność w handlu uspołecznionym kształtował się w poszczególnych latach następująco:

	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Towary nabywane ogółem	100	98,8	105,8	108,6	108,8	110,3
Towary żywnościowe	100	99,3	101,4	103,6	106,3	110,8
Towary nieżywnościowe	100	98,4	109,6	112,8	110,9	110,0

Podobny wzrost wykazuje również wskaźnik cen targowiskowych. Por. *Rocznik Statystyczny 1961*, s. 386—387.

⁸ *Rocznik Statystyczny 1961*, s. 387.

TABELA IV

*Dynamika wartości spożycia na głowę ludności chłopskiej na Ziemiach Zachodnich
w latach 1955/56—1960/61
(rok 1955—56=100)*

Wyszczególnienie	1955—56	1956—57	1957—58	1958—59	1959—60	1960—61
Spożycie ogółem	100	103,1	110,3	114,6	127,0	142,6
Artykuły spożywcze	100	100,7	106,6	108,4	116,9	122,6
z własnego gospod.	100	98,3	102,5	102,2	108,9	111,4
z kupna	100	113,9	129,4	142,4	160,3	184,8
Ubiór	100	102,7	107,9	112,1	103,8	132,4
odzież	100	103,8	110,4	112,7	104,6	139,7
bielizna	100	104,1	113,5	129,1	131,8	157,4
obuwie	100	95,9	101,9	104,9	91,5	108,2
Utrzymanie domu	100	104,3	107,1	122,0	139,2	164,8
meble i sprzęty	100	111,3	111,3	139,1	156,9	191,1
opał i światło	100	94,3	99,4	79,4	114,3	127,4
Higiena i zdrowie	100	106,6	153,3	129,5	150,8	160,7
leczenie	100	104,0	178,7	134,7	161,3	162,7
środki do prania i higiena osobista	100	110,6	114,9	121,3	142,6	157,4
Kultura i oświata	100	115,2	165,2	171,2	231,8	348,5
Różne	100	120,5	129,5	153,3	247,9	282,6
alkohol	100	103,2	113,3	94,9	104,4	113,3
tytoń i papierosy	—	101,1	110,8	104,3	98,9	102,2
motocykle i rowery	—	—	—	100,0*	191,4	171,7
wiana i dary	—	—	—	—	100,0**	155,7
inne	100	147,3	154,4	145,0	172,2	200,0

Uwaga: Z powodu braku materiałów statystycznych przyjęto:

* Rok 1958—59 za 100.

** Rok 1959—60 za 100.

Źródło: Obliczono na podstawie danych zawartych w tabeli II.

leciu i pewien spadek wskaźników cen na artykuły wchodzące w zakres ubioru świadczą o stałym i systematycznym polepszaniu się ubioru ludności chłopskiej na ZZ. Ten objaw jest charakterystyczny dla ludności „dorabiającej się”, wśród której przeważają dochody w wysokości umożliwiającej już nabywanie ubrania, bielizny i obuwia w coraz szerszym asortymencie, a nie pozwalającej jeszcze na większe zakupy artykułów trwałego użytkowania.

Chcąc przejść z wyników wartościowych do ilościowych można założyć, przyjmując za K. Sokołowskim⁹, że przez odzież będzie się rozumiało ubranie męskie z wełny 60^{0/0}, przez bieliznę — koszulę męską bawełnianą, a przez obuwie — półbuty męskie na skórze. Podstawiając ceny pod tych reprezentantów podgrup towarowych można obliczyć średnio w roku ile kupowano

⁹ Por. K. Sokołowski, *Spożycie wsi w Polsce Ludowej*. Z prac Zakładu Nauk Ekonomicznych PAN. 1957, nr 2.

tych towarów na 1 członka rodziny, dzieląc średnią wydatku w określonej podgrupie przez cenę przyjętych reprezentantów. Przyjmując ceny z 1960 r., gdzie ubranie męskie z wełny 60⁰/₀ kosztowało 630 zł wynika, że średnio chłop na ZZ mógł rocznie na osobę zakupić prawie dwa takie ubrania. W przypadku koszul bawełnianych, które w 1960 r. kosztowały 46 zł, chłop mógł nabywać średnio pięć koszul tego rodzaju. Z kolei para półbutów męskich skórzanych w 1960 r. kosztowała 266 zł, a więc średnio mógł chłop kupić 1,5 pary takich butów¹⁰. Podkreślić należy, że wyniki w ten sposób uzyskane tylko w uproszczeniu charakteryzują ilościową wielkość spożycia tych artykułów.

Na meble i sprzęt kuchenny rolnicy na ZZ wydawali w r. 1955/56 — 248 zł, a w 1960/61 r. już 474 zł na 1 członka rodziny. Tę grupę wydatków odnieść jednak należy do całej rodziny chłopskiej, a wówczas wydatki te, przyjmując rodzinę przeciętnie na wsiach ZZ złożoną z 5 osób, wynosiły: w 1955/56 r. 1 240 zł, a w 1960/61 r. już 2 370 zł rocznie. Oznacza to, że na przestrzeni badanych lat nastąpił prawie 2-krotny wzrost wydatków na te cele. Faktyczny jednak wzrost jest nieco mniejszy, gdyż ceny niektórych artykułów wchodzących do tej grupy, a w szczególności ceny mebli, wzrosły w stosunku do 1955 r. Jeżeli ceny mebli w 1955 r. przyjąć za 100, to wskaźnik dla r. 1960 wynosił 141,7⁰/₀. Jeżeli idzie o drugą podgrupę artykułów gospodarstwa domowego, to wskaźnik cen w 1960 r. w stosunku do r. 1955 wzrósł tylko o 11,1⁰/₀. Wzrost wydatków w tej grupie związany jest z jednej strony bardzo ściśle ze wzrostem dochodowości rolnictwa, z drugiej zaś z podnoszeniem standardu wyposażenia mieszkań w meble i artykuły gospodarstwa domowego na wsiach ZZ.

Wydatki na opał i światło w rachunkowości rolnej notowane są łącznie, dlatego też trudno wysuwać szczegółowsze wnioski. Wydatki te należy odnieść również do wydatków utrzymania całej rodziny, a wówczas wynosiły one w 1960/61 r. (przy założeniu pięcioosobowej rodziny) 1 115 zł rocznie. W porównaniu do r. 1955/56 nastąpił na przestrzeni badanych lat także wzrost spożycia w tym zakresie. Wyraża się on nie tylko w zwiększających się z roku na rok absolutnych wydatkach na opał i światło, ale także w niższe cen na artykuły opałowe i oświetleniowe. Wskaźniki cen detalicznych tych artykułów w stosunku do cen z 1955 = 100, wynosiły bowiem w 1960/61 — 98,9⁰/₀.

Wydatki na higienę i zdrowie wykazują również systematyczny wzrost, stanowią one w 1960/61 r. — 2,3⁰/₀ ogólnej wartości spożycia ludności chłopskiej. W liczbach bezwzględnych wydatki na ten cel wynosiły rocznie na osobę w 1955/56 r. — 122 zł, a w 1960/61 r. wzrosły do 196 zł. W ramach tej grupy wzrosły wydatki na leczenie, nie wiadomo jednak, ile z tych kwot pochłaniały koszty wizyt lekarskich, a ile koszty lekarstw, dlatego trudno

¹⁰ Ceny poszczególnych artykułów zaczerpnięto z *Rocznika Statystycznego 1961*, s. 383.

tutaj wyciągać głębsze wnioski. Drugą podgrupą wydatków na higienę i zdrowie są wydatki na środki do prania i higienę osobistą. W 1955/56 r. wynosiły one 47 zł a w 1960/61 — 74 zł na osobę rocznie. Jeśli by założyć, że chodzi tutaj głównie o mydło do prania, którego kilogram w 1955 r. kosztował 16 zł a w 1960 r. — 13 zł¹¹, to oznaczałoby, że zużycie mydła do prania wyniosło w 1955/56 r. niespełna 3 kg a w 1960/61 r. już prawie 5 kg na osobę rocznie. Oczywiście trzeba tu zastrzec, że niecała kwota była przeznaczona na zakup mydła do prania i dlatego faktyczne zużycie mydła było mniejsze od przytoczonego wyżej. W grę bowiem wchodziły tutaj jeszcze wydatki na proszki do prania, artykuły kosmetyczne i środki do utrzymania czystości w mieszkaniu. Wielkości tych pozycji jednak ustalić nie zdołano. Przeciętne zużycie mydła na osobę w Polsce w 1960 r. GUS szacował na 2,6 kg¹², a zatem zużycie mydła na wsi należy sądzić niewiele odbiegało od podanej przeciętnej ogólnokrajowej. W obu wypadkach jest ono jednak niskie i powinno wzrosnąć zarówno ilościowo, jak i jakościowo.

Jeśli idzie o wydatki na kulturę i oświatę, to wzrosły one z 66 zł w 1955/56 r. do 230 zł w 1960/61 r. na osobę rocznie. Ostatnią pozycję wydatków ludności rolniczej stanowią wydatki „różne”. W pozycji tej mieszczą się wydatki na alkohol, tytoń i papierosy, motocykle i rowery, wiana i dary itp. Ta grupa wydatków stanowiła w 1955/56 r. 7,2% ogólnej wartości spożycia, a w 1960/61 r. już 14,1%. Wzrost nastąpił szczególnie w związku z ciągłym zwiększaniem się wydatków na motocykle, rowery, prezenty itp. Zarysowane wyżej tendencje zmian struktury spożycia wśród ludności chłopskiej na obszarze całych ZZ podobny przebieg miały również w poszczególnych okręgach tych ziem, o czym informują tabele V, VI i VII. We wszystkich okręgach ZZ spożycie ogółem, jak i w poszczególnych grupach konsumpcji, było wyższe niż wynosiła średnia dla całej Polski (tabela III). Rozpatrując natomiast wielkość wartości spożycia w wydzielonych okręgach rolniczych na terenie Ziem Zachodnich¹³ stwierdzić trzeba, że pod każdym prawie względem najwyższe spożycie wykazują okręgi: południowy-zachodni + górski-zachodni, obejmujące obszary województw: wrocławskiego i opolskiego. Następnie idzie pod tym względem okręg zachodni-graniczny obejmujący cały obszar woj. zielonogórskiego i niektóre powiaty województw szczecińskiego i koszalińskiego. Najniższe wskaźniki konsumpcji na ZZ wykazuje okręg północny-zachodni, obejmujący obszary województw: szczecińskiego, koszalińskiego i gdańskiego.

Na podstawie wyników prezentowanych w tabelach możemy stwierdzić, że wyraźne jest działanie na wsiach ZZ prawa Engla. Wraz ze wzrostem

¹¹ Dane wg *Rocznika Statystycznego* 1961, s. 383.

¹² *Rocznik Statystyczny* 1961, s. 389.

¹³ Rozważania nad poziomem i strukturą spożycia w innych okręgach rolniczych znaleźć można w pracy J. Piasnego, *Spożycie ludności wiejskiej na tle przemian społeczno-gospodarczych w Polsce Ludowej (w latach 1948—1958)*. Poznań 1961, s. 211.

TABELA V

Wartość i struktura spożycia na głowę ludności chłopskiej w okręgu północnym-zachodnim

Wyszczególnienie	W latach					
	1955-56	1956-57	1957-58	1958-59	1959-60	1960-61
Na głowę ludności w zł						
Spożycie ogółem	5 295	5 469	5 855	6 221	7 178	7 793
Artykuły spożywcze	3 426	3 407	3 571	3 672	4 111	4 310
z własnego gospod.	2 839	2 794	2 919	2 928	3 262	3 345
z kupna	587	613	652	744	849	965
Ubiór	1 006	1 082	1 256	1 294	1 272	1 468
odzież	606	663	782	788	778	965
bielizna	133	138	161	186	199	190
obuwie	267	281	313	320	295	313
Utrzymanie domu	388	399	413	519	580	516
meble i sprzęty	210	250	259	369	400	310
opał i światło	178	149	154	150	180	206
Higiena i zdrowie	88	103	122	135	157	162
leczenie	50	57	77	89	111	100
śr. do prania i hig. os.	38	46	45	46	56	62
Kultura i oświata	49	67	95	109	112	180
Różne	338	410	398	492	936	1 157
alkohol	129	136	119	124	141	153
tytoń i papierosy	78	74	71	73	73	83
motocykle i rowery	.	.	.	76	258	329
wiana i dary	.	.	.	.	255	287
inne	131	200	208	219	209	305

Struktura spożycia w %

Spożycie ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Artykuły spożywcze	64,7	62,3	61,0	59,0	57,3	55,3
z własnego gospod.	53,6	51,1	49,9	47,1	45,5	42,9
z kupna	11,1	11,2	11,1	11,9	11,8	12,4
Ubiór	19,0	19,8	21,5	20,8	17,7	18,8
odzież	11,5	12,1	13,4	12,7	10,8	12,4
bielizna	2,5	2,5	2,7	3,0	2,8	2,4
obuwie	5,0	5,2	5,4	5,1	4,1	4,0
Utrzymanie domu	7,3	7,3	7,0	8,3	8,1	6,6
meble i sprzęty	4,0	4,6	4,4	5,9	5,6	4,0
opał i światło	3,3	2,7	2,6	2,4	2,5	2,6
Higiena i zdrowie	1,7	1,9	2,1	2,2	2,3	2,1
Kultura i oświata	0,9	1,2	1,6	1,8	1,6	2,3
Różne	6,4	7,5	6,8	7,9	13,0	14,9

Źródła: jak przy tabeli III.

TABELA VI

Wartość i struktura spożycia na głowę ludności chłopskiej w okręgu zachodnim-granicznym

Wyszczególnienie	W latach						
	1955-56	1956-57	1957-58	1958-59	1959-60	1960-61	
Na głowę ludności w zł							
793	Spożycie ogółem	5 821	5 670	6 694	6 662	7 101	8 173
310	Artykuły spożywcze	3 336	3 267	3 931	3 924	4 046	4 221
345	z własnego gospod.	2 819	2 706	3 194	3 134	3 154	3 206
965	z kupna	517	561	737	790	892	1 015
468	Ubiór	1 473	1 405	1 440	1 392	1 246	1 837
965	odzież	869	883	861	837	708	1143
190	bielizna	156	153	175	161	175	234
313	obuwie	448	369	404	394	363	460
516	Utrzymanie domu	370	364	365	421	457	589
310	meble i sprzęty	225	243	208	271	287	374
206	opał i światło	145	121	157	150	170	215
162	Higiena i zdrowie	102	92	215	134	172	178
100	leczenie	53	41	159	80	110	98
62	śr. do prania i hig. os.	49	51	56	54	62	80
180	Kultura i oświata	78	66	94	96	156	284
157	Różne	462	476	649	695	1 024	1 064
153	alkohol	169	146	216	140	169	184
83	tytoń i papierosy	110	94	129	112	97	86
329	motocykle i rowery	.	.	.	190	269	241
287	wiana i dary	.	.	.	.	144	226
305	inne	183	236	304	253	345	327

Struktura spożycia w %

00,0	Spożycie ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
55,3	Artykuły spożywcze	57,3	57,6	58,7	58,9	57,0	51,6
42,9	z własnego gospod.	48,4	47,7	47,7	47,0	44,4	39,2
12,4	z kupna	8,9	9,9	11,0	11,9	12,6	12,4
18,8	Ubiór	25,3	24,8	21,5	20,9	17,5	22,5
12,4	odzież	14,9	15,6	12,9	12,6	10,0	14,0
2,4	bielizna	2,7	2,7	2,6	2,4	2,4	2,9
4,0	obuwie	7,7	6,5	6,8	5,9	5,1	5,6
6,6	Utrzymanie domu	6,4	6,4	5,5	6,3	6,5	7,2
4,0	meble i sprzęty	3,9	4,3	3,1	4,1	4,1	4,6
2,6	opał i światło	2,5	2,1	2,4	2,2	2,4	2,6
2,1	Higiena i zdrowie	1,7	1,6	3,2	2,0	2,4	2,2
2,3	Kultura i oświata	1,4	1,2	1,4	1,4	2,2	3,5
14,9	Różne	7,9	8,4	9,7	10,5	14,4	13,0

Źródła: jak przy tabeli III.

TABELA VII

Wartość i struktura spożycia na głowę ludności chłopskiej w okręgach:
południowym-zachodnim + górskim-zachodnim

Wyszczególnienie	W latach					
	1955-56	1956-67	1957-58	1958-59	1959-60	1960-61
Na głowę ludności w zł						
Spożycie ogółem	6 550	7 081	6 933	7 359	8 158	9 224
Artykuły spożywcze	3 983	4 150	3 959	4 058	4 400	4 658
z własnego gospodar.	3 427	3 431	3 198	3 224	3 477	3 567
z kupna	556	719	761	834	923	1 091
Ubiór	1 350	1 446	1 444	1 606	1 456	1 766
odzież	818	875	877	949	901	1 081
bielizna	156	172	169	225	212	276
obuwie	376	399	398	432	343	409
Utrzymanie domu	511	559	582	610	731	987
meble i sprzęty	308	334	361	394	481	738
opał i światło	203	225	221	216	250	249
Higiena i zdrowie	176	196	225	206	214	247
leczenie	121	137	165	135	141	167
śr. do prania i hig. os.	55	59	60	71	73	60
Kultura i oświata	70	97	138	133	193	227
Różne	460	633	585	746	1 164	1 339
alkohol	175	208	204	186	186	201
tytoń i papierosy	91	115	110	106	107	116
motocykle i rowery	.	.	.	190	347	213
wiana i dary	.	.	.	.	206	426
inne	194	310	271	264	318	384

Struktura spożycia w %

Spożycie ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Artykuły spożywcze	60,8	58,6	57,1	55,1	53,9	50,5
z własnego gospodar.	52,3	48,4	46,1	43,8	42,6	38,7
z kupna	8,5	10,2	11,0	11,3	11,3	11,8
Ubiór	20,6	20,4	20,8	21,8	17,9	19,1
odzież	12,5	12,4	12,6	12,9	11,1	11,7
bielizna	2,4	2,4	2,4	3,0	2,6	3,0
obuwie	5,7	5,6	5,8	5,9	4,2	4,4
Utrzymanie domu	7,8	7,9	8,4	8,3	9,0	10,7
meble i sprzęty	4,7	4,7	5,2	5,4	5,9	8,0
opał i światło	3,1	3,2	3,2	2,9	3,1	2,7
Higiena i zdrowie	2,7	2,8	3,3	2,8	2,6	2,7
Kultura i oświata	1,1	1,4	2,0	1,8	2,3	2,5
Różne	7,0	8,9	8,4	10,2	14,3	14,5

Źródła: jak przy tabeli III.

poziomu konsumpcji udział wydatków na żywność w ogólnym funduszu spożycia maleje na rzecz absolutnego i względnego wzrostu wydatków na artykuły przemysłowe. Należy podkreślić, że jakkolwiek procentowy udział wydatków na żywność maleje, w miarę wzrostu poziomu życia rodziny, to wydatki na żywność w liczbach bezwzględnych silnie wzrastają.

Następnie można stwierdzić, że współzależność między poziomem życia rodzin chłopskich na ZZ a stopniem samozaopatrzenia w żywność jest wyraźna: wraz ze wzrostem poziomu konsumpcji udział żywności z samozaopatrzenia w ogólnych wydatkach na żywność maleje. Im wyższy jest poziom konsumpcji chłopskiej tym niższy jest udział spożycia naturalnego w ogólnym spożyciu żywności. Podkreślić jednocześnie trzeba, że w miarę podnoszenia się stopy życiowej rodzin chłopskich, wskaźnik wzrostu spożycia żywności ogółem jest wyższy od wskaźnika spożycia żywności z samozaopatrzenia, co świadczy o tym, że rodziny chłopskie posiadające wyższy poziom konsumpcji również pod względem absolutnej wielkości nabywają więcej żywności w formie zakupów rynkowych od rodzin w okręgach posiadających niższy poziom konsumpcji.

Wyrazem i potwierdzeniem tej tezy są wyniki uzyskane przez H. Chojnacką¹⁴ i A. Wosia¹⁵ w zakresie współczynników elastyczności spożycia. Elastyczność dochodowa konsumpcji żywności z samozaopatrzenia jest niższa niż żywności ogółem, w miarę zaś podnoszenia się poziomu życia rodzin chłopskich wykazuje silniejszą tendencję spadkową. Najwyższą dochodową elastycznością popytu odznacza się grupa artykułów przemysłowych (współczynnik powyżej jedności). W miarę wzrostu grupy dochodowej współczynnik elastyczności wzrasta. Można na tej podstawie sądzić, że konsument wiejski na ZZ przy wzroście dochodu i odpowiednim zaopatrzeniu, reaguje w silniejszym stopniu na zwiększenie spożycia artykułów przemysłowych niż żywnościowych.

III. SPOŻYCIE ARTYKUŁÓW ŻYWNOŚCIOWYCH PRZEZ LUDNOSC CHŁOPSKĄ NA ZIEMIACH ZACHODNICH

Z analizy poziomu i struktury konsumpcji w gospodarstwach chłopskich wynikało, że bezwzględna suma wartości żywności ciągle się zwiększała. W pewnej mierze było to wynikiem wzrostu cen na żywność, głównie jednak następowało to na skutek wzrostu ilościowego i jakościowego konsumowanych produktów żywnościowych w rodzinach chłopskich na ZZ, o czym informuje tabela VIII. Z tabeli tej wynika, że nastąpił w latach 1951/52—1960/61 wzrost spożycia szczególnie w takich artykułach jak: mięso, tłuszcze zwierzęce i roś-

¹⁴ H. Chojnacka, *Spożycie w gospodarstwach chłopskich w Polsce (1955/56—1957/58)*. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 6, 1962, s. 172—176 (streszczenie pracy doktorskiej).

¹⁵ A. Woś, *Elastyczność spożycia żywności na wsi*. PWE, Warszawa 1961, s. 179.

⁶ Przegląd Zachodni

linne, jaja, śmietana, warzywa, owoce i jagody. Zmniejszyło się natomiast spożycie przetworów zbożowych, szczególnie wyraźnie mąki żytniej, ziemniaków i masła. Spożycie natomiast cukru, strączkowych i miodu jest dość ustabilizowane i większych zmian nie zauważamy.

Na podstawie zarysowujących się tendencji rozwojowych spożycia nie-

TABELA VIII
Przeciętne spożycie artykułów żywnościowych na głowę ludności chłopskiej
na Ziemiach Zachodnich

Wyszczególnienie	Jedn. miary	1951/52- 1954/55	1955- 56	1956- 57	1957- 58	1958- 59	1959- 60	1960- 61
Przetwory zbóż.								
Razem*	kg	156	154	151	150	147	141	142
Mąka pszenna	„	45	47,3	49,3	49,6	50,6	46	47
Mąka żytnia	„	91	83,3	78	72,6	66,6	62	62,6
Kasze różne	„	4,4	4,8	5,3	5,5	5,6	4,3	3,6
Chleb dokupiony	„	20,9	24,6	24,4	28,7	31	36,6	38,5
Bułki dokupione	„	1,1	2,0	2,2	3,0	3,5	3,3	2,9
Strączkowe	„	1,8	1,6	1,4	1,1	1,2	0,8	1,4
Ziemniaki	„	272	233	217	220	204	230	232
Warzywa	„	69	73	75	71	69	78	91
Owoce i jagody	„	26	21	33	25	48	28	63
Cukier	„	17	17	17	16,3	16	17,3	18,1
Miód	„	1,2	0,5	0,23	0,4	0,5	0,66	0,46
Mleko pełne	litr	205	210	224	242	231	215	211
Mleko chude	„	.	.	33	30,3	24,3	33,3	29
Masło	kg	8,2	9,8	9,5	7,3	7,3	7,5	7,4
Śmietana	litr	9,2	11,6	11,8	10,6	11,6	13,2	12,0
Ser biały i twaróg	kg	3,7	4,8	3,5	3,6	4,3	3,1	4,5
Jaja	szk.	187	200	214,6	230,3	216	226,3	254
Mięso różne	kg	30	34	36,6	37,6	33	35	37,2
Słonina i smalec	„	11	13	12,3	13,6	12	12,3	12,6
Olej i margaryna	„	0,7	1,2	1,0	0,9	1,1	1,6	2,0
Ryż	„	.	.	.	.	.	2,3	2,7
Ryby	„	.	.	.	.	.	2,6	2,8

* Mąka, kasza oraz chleb i bułki dokupione przeliczone na mąkę po uwzględnieniu 30% przypieku.

Źródła: Średnie dla lat 1951/52-1954/55 obliczone na podstawie danych zawartych w pracy M. Czerniewskiej, *Spożycie w gospodarstwach chłopskich*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 3, 1958 (dodatek), s. 55. Średnie dla pozostałych lat obliczone w oparciu o *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych w latach: 1955/56*, s. 36-37; 1956/57, s. 47-48; 1957/58, s. 46-47; 1958/59, s. 68-69; 1959/60, s. 74-75 i 1960/61, s. 72-73. Przeliczenia własne.

których artykułów żywnościowych w gospodarstwach chłopskich na ZZ można powiedzieć, że wzrasta szczególnie spożycie artykułów o kalorii droższej. W tym okresie bowiem, wskaźnik wartości bioekonomicznej ważniejszych produktów żywnościowych¹⁶, przy cenie chleba = 100, średnio wy-

¹⁶ Wartość bioekonomiczna wyraża pieniężny koszt jednej kalorii zawartej w poszczególnych produktach.

nosił: dla ziemniaków — 93—110, mąki pszennej — 116, cukru — 205, słoniny świeżej — 287, masła — 458—600, mleka — 323, mięsa wieprzowego — 764—860, mięsa wołowego — 908—1200, jaj — 1400—1500, kapusty białej około 500—700 itd.¹⁷ Oznacza to, że 1 kaloria zawarta w słoninie była prawie trzykrotnie, w mięsie średnio dziesięciokrotnie a w jajkach piętnastokrotnie droższa niż w chlebie. Dlatego wzrost spożycia ilościowego na głowę ludności chłopskiej na ZZ szczególnie tych artykułów świadczy o powolnym, ale ciągłym wzroście udziału produktów „wyższego rzędu” w racji żywnościowej. W związku z tym rośnie spożycie białka (szczególnie białka zwierzęcego) i tłuszczów, maleje zaś spożycie węglowodanów, co odpowiada normom żywienia postulowanym przez fizjologów.

Podobne tendencje rozwojowe ilościowego spożycia ważniejszych artykułów żywnościowych obserwujemy również w badanym okresie w skali ogólnopolskiej (tabela IX). Porównując spożycie w gospodarstwach chłopskich na ZZ z wynikami ogólnopolskimi podkreślić trzeba, że w tych pierwszych spożycie jest znacznie większe i lepsze niż wygląda ono średnio na wsi w skali całego kraju. Wyrazem tej wyższości są wskaźniki spożycia na ZZ, które znacznie przewyższają średnie ogólnokrajowe. Największe odchylenia, wyższe od średniej ogólnopolskiej na ZZ wykazuje w kolejności: spożycie masła, mięsa, jaj, tłuszczów zwierzęcych i cukru. Natomiast spożycie mąki pszennej, kaszy, mleka, owoców i jagód jest mniejsze na ZZ niż średnio w Polsce. Różnice te potwierdzają, że ludność chłopska tych ziem odżywia się lepiej niż średnio cała ludność rolnicza w Polsce. Na podkreślenie zasługuje fakt, że różnice te w większości wypadków w r. 1960/61 się nie zmniejszyły w porównaniu do różnic, jakie występowały w latach 1951/52—1954/55. Zmniejszenie różnic wystąpiło jedynie w spożyciu mąki żytniej, kasz i warzyw, a zwiększyły się jeszcze bardziej różnice w spożyciu mięsa i tłuszczów zwierzęcych na korzyść ZZ.

Trzeba jednocześnie podkreślić, że mimo wzrostu konsumpcji artykułów żywnościowych „wyższego rzędu” na wsi, zarówno na ZZ, jak i w całej Polsce, spożycie przetworów zbożowych i ziemniaków jest nadal bardzo duże. Stanowią one jeszcze ciągle bardzo ważny składnik diety ludności chłopskiej. Podobne spożycie przetworów zbożowych posiadają Włochy (142 kg), większe zaś: Grecja (164 kg) i Jugosławia (183 kg) a mniejsze: Stany Zjednoczone (66 kg), Szwecja (75 kg), Dania (79 kg), Holandia (79 kg), NRF (85 kg) i NRD (103 kg)¹⁸.

Produkty zbożowe, których cena 1 kalorii jest bardzo niska, będą przy-

¹⁷ Obliczono na podstawie cen w uśrednionym handlu detalicznym podanych w „Biuletynach Statystycznych” GUS i pracy J. Rudawskiej-Koprowskiej, *Tablice wartości odżywczych produktów spożywczych*. Warszawa 1954, PZWL.

¹⁸ Por. P. Deneffe, M. Engelman, *Die Lebenshaltung von Bauern und Landarbeitern*, „Wirtschaft und Statistik” 1957, nr 9, s. 517—521 oraz *Rocznik Statystyczny 1961*, s. 508.

TABELA IX

Przeciętne roczne spożycie artykułów żywnościowych na głowę ludności chłopskiej w Polsce

Wyszczególnienie	Jedn. miary	W latach						
		1951/52	1955—	1956—	1957—	1958—	1959—	1960—
		1954/55	56	57	58	59	60	61
Przetwory zbóż razem *	kg	155	158	155	152	146	146	142
Mąka pszenna	„	55	58	59	58	56	54	51
Mąka żytnia	„	81	78	74	72	66	66	60
Kasze różne	„	6,3	5,9	5,7	5,3	5,9	4,9	4,3
Chleb dokupiony	„	17,2	21,3	20	20,9	23,5	27,5	35,7
Bułki dokupione	„	1,1	1,8	2,2	2,8	2,7	3,0	3,0
Strączkowe	„	1,4	2,2	2,0	1,5	1,3	1,4	1,2
Ziemniaki	„	248	242	239	230	214	214	197
Warzywa	„	83	82	80	79	80	83	84
Owoce i jagody	„	29	33	39	42	72	40	82
Cukier	„	17	15	15	16	16	18	17,7
Miód	„	0,5	0,5	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5
Mleko pełne	litr	247	251	248	250	248	236	232
Mleko chude	„	.	.	32	39	28	29	23
Masło	kg	5,6	5,9	6,2	6,0	6,0	5,7	5,5
Śmietana	litr	7,0	8,2	8,0	8,9	9,6	12,1	11,7
Ser biały, twaróg	kg	3,9	3,9	4,1	4,1	4,6	5,2	5,7
Jaja	szt.	169	179	198	188	193	212	234
Mięso różne	kg	27	29	30	31	29	31	30
Słonina i smalec	„	10	10	11	12	11	12	11,4
Olej i margaryna	„	0,5	0,7	0,6	0,7	0,7	1,2	1,5
Ryż	„	.	.	.	.	.	2,1	2,1
Ryby	„	.	.	.	.	.	1,8	1,8

* Mąka, kasza oraz chleb i bułki dokupione, przeliczone na mąkę po uwzględnieniu 30% przypieku.

Źródła: jak przy tabeli VIII.

puszczalnie nadal stanowić ważny składnik diety mieszkańca wsi. Można sądzić, że spadek spożycia zbóż będzie następował wolno, ale ciągle, pod wpływem osiągania przez ludność chłopską wyższych dochodów umożliwiających zaspokajanie wzrastających potrzeb inwestycyjnych oraz potrzeb w zakresie artykułów wyższej użyteczności. Biorąc pod uwagę dynamikę produkcji i dochodów ludności chłopskiej, sądzić należy, iż będzie to proces długotrwały.

W zakresie przetworów zbożowych szczególnie wyraźnie występuje tendencja spadku spożycia mąki żytniej, a wzrostu zakupów chleba i bułek. Tendencja ta jest wynikiem większego powiązania gospodarstw chłopskich z rynkiem, rozwoju sieci handlu detalicznego na wsi oraz ogólnego dążenia do ułatwienia sobie życia i oszczędności czasu. Domowy wypiek chleba i bułek ustępuje zakupom ich w sklepach i piekarniach. Należy sądzić, że ten proces

zachodzić będzie szybko, szczególnie na ZZ. Warto podkreślić, że w wielu krajach proces ten się już w pełni dokonał, np. w NRF spożycie mąki i kasz wynosiło w 1953 r. — 45 kg a chleba i pieczywa dokupionego 120 kg¹⁹.

Rozpatrując spożycie mięsa na wsi trzeba stwierdzić, że — mimo wzrostu w badanych latach — osiągnięty poziom zbliża się dopiero do poziomu dostatecznego wyżywienia (norma B — 40,3 kg) na ZZ, a odbiega znacznie od tej normy spożycie obliczone dla gospodarstw chłopskich w skali ogólnokrajowej.

Wyniki badań spożycia na wsi i w mieście pozwalają stwierdzić, że chłopci w stosunku do rodzin robotniczych spożywają znacznie więcej przetworów zbożowych, ziemniaków, mleka, tłuszczów wieprzowych i jaj. Równocześnie jednak spożywają wyraźnie mniej mięsa, cukru, ryb i tłuszczów roślinnych. Oznacza to, że chłopcy — jak dotąd — spożywają przede wszystkim dużo tanich produktów żywnościowych. Duże spożycie jaj na wsi, a więc artykułu o bardzo drogiej kalorii, spowodowane jest raczej łatwością ich przyrządzania do konsumpcji.

Kształtowanie się ilościowego spożycia podstawowych artykułów żywnościowych w poszczególnych okręgach rolniczych ZZ przedstawiają tabele X, XI i XII. Dane w tabelach potwierdzają ogólne tendencje, jakie przedstawiono przy analizie konsumpcji żywności odnoszącej się do obszaru całych ZZ. Niemniej jednak wyniki wykazują, że między okręgami występują pewne odmienności regionalne. Na tej podstawie można wysuwać nawet pewne profile konsumpcji charakteryzujące poszczególne okręgi. Wyrazem tych profili może być najwyższe faktyczne spożycie odpowiednich artykułów żywnościowych.

W poszczególnych okręgach najwyższe spożycie obejmuje następujące artykuły:

- a) okręg północny—zachodni: mąkę żytnią, kasze, owoce i jagody, mleko, ryby, olej i margarynę;
- b) okręg zachodni—graniczny: chleb i bułki dokupione, ziemniaki, miód, ser biały i twaróg, mięso, słoninę i smalec;
- c) okręgi południowy—zachodni + górski zachodni: mąkę pszenną, warzywa, cukier, masło, śmietanę, jaja i mięso.

Z przedstawionych uproszczonych profili konsumpcji wynika, że największe spożycie artykułów „wyższego rzędu” posiadają okręgi: południowy—zachodni + górski—zachodni. Najuboższy profil konsumpcji ma okręg północny—zachodni. Profile te potwierdzają jeszcze raz różnice, jakie wystąpiły przy analizie wartościowej struktury spożycia w gospodarstwach chłopskich w poszczególnych okręgach ZZ.

Zróźnicowanie regionalne poziomu i struktury konsumpcji dóbr żywnościowych zależy w szczególności od wielkości dochodów ludności oraz od czynników produkcyjno-ekonomicznych danego regionu. Te ostatnie jednak

¹⁹ P. Deneffe, M. Engelman, *op. cit.*, s. 517.

TABELA X

*Spożycie artykułów żywnościowych na głowę ludności chłopskiej
w okręgu północnym-zachodnim*

Wyszczególnienie	Jedn. miary	W latach						
		1951/52 1954/55	1955— 56	1956— 57	1957— 58	1958— 59	1959— 60	1960— 61
Przetwory zbożowe *								
razem	kg	159	163	157	153	138	142	144
Mąka pszenna	„	34	30	32	34	35	35	34
Mąka żytnia	„	109	111	108	98	78	80	84
Kasze różne	„	4,8	4,6	5,6	5,9	6	5,5	4,4
Chleb dokupiony	„	15	22,4	15,5	19,8	24	28,1	30,5
Bułki dokupione	„	1,4	1,9	1,8	2,2	3,0	3,0	2,2
Strączkowe	„	2,3	2,4	1,4	1,4	1,2	0,7	1,1
Ziemiaki	„	305	281	264	254	228	261	237
Warzywa	„	61	57	61	62	57	68	75
Owoce i jagody	„	29	17	41	31	54	30	73
Cukier	„	14	14	15	14	14	16	17,4
Miód	„	0,8	0,6	0,4	0,5	0,5	0,5	0,2
Mleko pełne	litr	192	197	199	215	207	245	232
Mleko chude	„	.	.	39	51	33	28	35
Masło	kg	8,4	9,3	9,7	7,9	9	7,6	8,0
Śmietana	litr	8,4	8,5	8,2	9,9	8	11,2	11,2
Ser biały, twaróg	kg	1,4	0,9	0,6	1,0	2	1,6	1,5
Jaja	szt.	188	175	186	200	188	209	243
Mięso różne	kg	29	35	34	33	32	34	37,3
Słonina i smalec	„	9,5	11	11	12	12	12	11,8
Olej i margaryna	„	0,7	1,7	1,3	1,0	1,1	1,8	2,0
Ryż	„	.	.	.	.	2,5	2,5	2,9
Ryby	„	.	.	.	.	.	3,8	3,7

* Mąka, kasza oraz chleb i bułki dokupione, przeliczone na mąkę po uwzględnieniu 30% przypieku.

Uwaga: Dane dla 1951/52—1954/55 obliczono jako średnie z wyników odnoszących się do byłych podrejonów: północno-zachodniego (obszar woj. szecińskiego i koszalińskiego) i kaszubskiego (część woj. gdańskiego).
Źródła: jak przy tabeli VIII.

leżą u podstawy istniejących regionalnych nawyków konsumpcyjnych. Specyfika regionalna, ujawniająca się w strukturze konsumpcji produktów żywnościowych, jest przejawem zjawiska substytucji między produktami poszczególnych grup żywności.

IV. WNIOSKI KOŃCOWE

Na podstawie wyników badań, zaprezentowanych w artykule, trzeba stwierdzić, że wyraźnie występuje zmniejszenie się udziału wydatków na żywność w ogólnym funduszu spożycia na rzecz absolutnego i względnego

TABELA XI
*Spożycie artykułów żywnościowych na głowę ludności chłopskiej
 w okręgu zachodnim-granicznym*

Wyszczególnienie	Jedn. miary	W latach					
		1955— 56	1956— 57	1957— 58	1958— 59	1959— 60	1960— 61
Przetwory zbożowe razem *	kg	147	137	146	138	133	136
Mąka pszenna	„	48	46	53	52	40	43
Mąka żytnia	„	72	64	60	53	50	53
Kasze różne	„	4,1	5,2	6,3	6	3,9	3,5
Chleb dokupiony	„	31,1	29,6	36	32	50,0	48,0
Bułki dokupione	„	1,7	2,0	4,3	5,2	3,7	3,5
Strączkowe	„	1,5	1,3	1,0	1,5	0,7	1,8
Ziemniaki	„	232	198	234	223	242	260
Warzywa	„	71	77	70	68	78	102
Owoce i jagody	„	18	25	18	40	23	53
Cukier	„	16	16	17	16	16	19,1
Miód	„	0,6	0,2	0,4	0,8	1,0	0,8
Mleko pełne	litr	199	221	276	255	228	197
Mleko chude	„	.	16	7	5	15	15
Masło	kg	8,0	6,0	5,5	5	5,3	5,5
Śmietana	litr	14,8	12,6	9,2	15	15,1	11,4
Ser biały, twaróg	kg	9,2	5,6	5,7	6	4,3	6,7
Jaja	szt.	195	217	240	225	210	242
Mięso różne	kg	37	37	44	39	35	37,6
Słonina i smalec	„	13	13	16	13	13	14,2
Olej i margaryna	„	0,8	0,7	0,8	1,1	1,5	1,9
Ryż	„	.	.	.	.	2,1	2,6
Ryby	„	.	.	.	.	1,7	2,4

* Mąka, kasza oraz chleb i bułki dokupione, przeliczone na mąkę po uwzględnieniu 30% przypieku.

Uwaga: Okręg zachodni-graniczny (obszar woj. zielonogórskiego) wydzielony jest jako samodzielny dopiero od 1955/56 r., poprzednio był częścią składową podregionu południowo-zachodniego. Z tego względu obliczenie nawet przybliżonych średnich dla lat 1951/52—1954/55 dla tego okręgu jest niemożliwe.

Źródła: jak przy tabeli VIII.

wzrostu wydatków na artykuły przemysłowe. Spadek stosunkowy udziału żywności w ogólnej strukturze konsumpcji odbywa się przy jednoczesnym wzroście wydatków na żywność w liczbach bezwzględnych. Oznacza to jednak, że w badanym okresie czasu tempo wzrostu żywności, w stosunku do silnej progresji wydatków na inne cele bytowe, było najniższe. Największą dynamikę wzrostu zauważa się w wydatkach na: meble i przedmioty osobiste, bieliznę, motocykle i rowery oraz na higienę osobistą i środki do prania.

W zakresie konsumpcji środków żywnościowych występuje na całym obszarze ZZ wyraźna tendencja do poprawiania odżywiania się w sensie jakościowym. Wyraża się to w szczególności we wzroście spożycia artykułów o droższej kalorii takich jak: mięso, tłuszcze zwierzęce i roślinne oraz

TABELA XII

Spżycie artykułów żywnościowych na głowę ludności chłopskiej
w okręgach południowym-zachodnim + górskim-zachodnim

Wyszczególnienie	Jedn. miary	W latach						
		1951/52 1954/55	1955— 56	1956— 57	1957— 58	1958— 59	1959— 60	1960— 61
Przetwory zbożowe*								
razem	kg	153	158	160	149	157	148	146
Mąka pszenna	„	56	64	70	62	65	63	64
Mąka żytnia	„	72	67	64	60	59	56	51
Kasze różne	„	4,5	5,8	5,2	4,5	5	3,5	3,1
Chleb dokupiony	„	27,2	30,4	28,1	30,5	37	31,9	37,0
Bułki dokupione	„	1,1	2,5	2,9	2,5	2,4	3,4	3,2
Strączkowe	„	1,3	1,0	1,6	1,0	0,9	1,0	1,4
Ziemniaki	„	239	186	191	173	162	188	163
Warzywa	„	77	90	87	81	83	89	96
Owoce i jagody	„	22	29	32	26	50	30	64
Cukier	„	20	22	20	18	18	20	20,2
Miód	„	1,5	0,2	0,1	0,3	0,2	0,5	0,4
Mleko pełne	litr	219	235	254	235	232	176	204
Mleko chude	„	.	.	44	33	35	57	37
Masło	kg	8,1	12,1	12,9	8,5	8	9,7	8,8
Śmietana	litr	10	11,4	14,5	12,7	12	13,2	13,5
Ser biały, twaróg	kg	6	4,3	4,4	4,0	5	3,5	5,3
Jaja	szt.	187	229	241	251	244	260	276
Mięso różne	kg	32	39	39	36	30	36	36,8
Ślonina i smalec	„	12	14	13	13	11	12	11,9
Olej i margaryna*	„	0,6	1,1	0,9	0,8	1,1	1,6	2,1
Ryż	„	.	.	.	.	.	2,3	2,5
Ryby	„	.	.	.	.	.	2,4	2,4

* Mąka, kasza oraz chleb i bułki dokupione, przeliczone na mąkę po uwzględnieniu 30% przypieku.

Uwaga: Dane dla lat 1951/52—1954/55 obliczono jako średnie z wyników odnoszących się do byłego podrejonu południowo-zachodniego (obszar województw wrocławskiego i zielonogórskiego) oraz rejonu opolskiego (obszar woj. opolskiego).

Źródła: jak przy tabeli VIII.

jaja, a nieznacznym spadku spżycia artykułów o kalorii tańszej — przetworów zbożowych i ziemniaków. Jednocześnie wyraźnie występuje tendencja denaturalizacji spżycia żywności wyrażająca się głównie w zwiększających się z roku na rok zakupach chleba i bułek, mięsa, wędlin i kasz przez ludność chłopską. Proces ten w sposób trwały prowadzi do tego, że udział żywności z samozaopatrzenia w ogólnych wydatkach na żywność maleje w miarę wzrostu ogólnego poziomu konsumpcji.

Poziom i struktura spżycia w gospodarstwach chłopskich na ZZ znacznie się odchyłają *in plus* od średniej dla całej ludności chłopskiej w Polsce. Największe odchylenie od średniej ogólnopolskiej *in plus* dla ZZ wykazuje:

spożycie masła, mięsa, jaj, tłuszczów zwierzęcych i cukru. Natomiast spożycie mąki pszennej, kaszy, mleka, owoców i jagód jest mniejsze na ZZ niż średnio w Polsce. Jak dotąd nie zaobserwowano w badanym okresie zmniejszania się tych różnic.

Poszczególne okręgi rolnicze na obszarze ZZ różnią się między sobą poziomem i strukturą spożycia. Najwyższy poziom konsumpcji oraz największy udział spożycia artykułów „wyższego rzędu” wykazują gospodarstwa chłopskie w województwach: wrocławskim i opolskim. Nieco niższy poziom i gorszą strukturę spożycia osobistego wykazują gospodarstwa w woj. zielonogórskim. Najniższy poziom i najwyższy udział artykułów „niższego rzędu” wykazują gospodarstwa okręgu północnego—zachodniego, obejmującego obszar województw: szczecińskiego, koszalińskiego i gdańskiego. Zróżnicowanie regionalne poziomu i struktury konsumpcji w gospodarstwach chłopskich na ZZ uzależnione jest w szczególności od wielkości dochodów ludności oraz od czynników produkcyjno-ekonomicznych poszczególnych okręgów.

Podsumowując całość należy stwierdzić, że poziom konsumpcji w gospodarstwach chłopskich na ZZ, jak i w poszczególnych okręgach rolniczych w tej części Polski jest dość znacznie wyższy niż w pozostałych dzielnicach kraju. Ludność chłopska na ZZ odżywia się więc lepiej niż średnio cała ludność rolnicza w Polsce.

JANUSZ PIASNY